

שמים כיפה

סיפור כיפתו של בית הכנסת תפארת ישראל ברובע היהודי בירושלים מסמל את סיפורה של ירושלים במאתיים השנים האחרונות. אמת ואגדה שזורים בסיפורה של הכיפה הנישאה, החל מבנייתה לאחר ביקור הקיסר הגרמני פרנץ יוזף, דרך צביעתה בירוק בשלהי שלטון התורכים ופיצוצה בידי הירדנים, ועד להכרזה על שיפוץ בית הכנסת לאחרונה | תמר הירדני

עם צבע או בלעדי, התנשאה כיפת בית הכנסת תפארת ישראל מעל לרובע היהודי בירושלים בתמונה מ-1936 לא ניתן אמנם להבחין בצבעי הכיפה, אך האבנים החשופות שלה מרמזות על כך שאין עליה שכבת צבע
צילום: צבי אורון

**ניסן ב"ק, גבאי
בית הכנסת
ומייסדו, מיהר
להסביר לקיסר כי
בית הכנסת הסיר
את כובעו לכבוד
הקיסר, ופרנץ
יוזף שהשתעשע
מהתשובה
המחוכמת העניק
לו סכום נכבד
להשלמת הבנייה**

חי שילם על הכיפה?

האם אגדה זו נכונה? האמנם חסרה הכיפה בבית הכנסת תפארת ישראל ובנייתה הושלמה מכספי הקיסר? בצילום של הרובע היהודי משנות השישים של המאה ה-19 רואים משמאל לבית הכנסת החורבה את בית הכנסת תפארת ישראל כשעל גגו תוף הכיפה ללא הכיפה עצמה. עם השגת הכסף להשלמת הבניין מזכיר ישעיהו הלוי הורוויץ בעיתון 'החבצלת' את היעדרה הבולט של הכיפה עד אז:

והן זה כשנתיים ימים אחרי הגיעו עם הבניין עד מקום נתינת כיפת הגג אזל הכסף, והיה כל עובר על פני כבוד הבית וראה עמדתו המו מעיו על האי נחלה שפרה, כלילה בהדרה, עומדת בלי מחסה ומסתור מזרם וממטר (כ"ב באלול תרל"א, 8.9.1871).

מדברים אלה עולה כי בעת שהקיסר ביקר בירושלים – כמעט שנתיים קודם לכן – כיפת בית הכנסת עדיין לא הושלמה. האם היה זה פרנץ יוזף שמימן את הבנייה? בתיאור ביקורו של הקיסר בעיתון 'החבצלת' מוזכר עד כמה השתדל ניסן ב"ק לעניין את הקיסר במצב בית הכנסת:

משם הלך [הקיסר] שמח להבית הכנסת הנקרא בשם תפארת ישראל הבנוי לתלפיות בהשתדלות ... ניסן ב"ק ... ובחבלי חסד משך עיניו על יופי הבניין וחוסנו. ולאות נאמן כי מצא המשתדל חן בעיניו הושיט לו ידו הרמה, ואלף פרנק נתן על הבית הכנסת להראות כי מפליא חסדיו גם ליהודים (י"ב בתשרי תרל"א).

הקיסר פרנץ יוזף הראשון נחשב למלך ליברלי בדעותיו. לאורך 68 שנות שלטונו – זמן השלטון השלישי באורכו באירופה מאז ומעולם – התחבב על העמים הרבים שהיו תחת שלטונו, השווה את מעמדה של הונגריה לזה של אוסטריה, והפך את בירתו וינה למרכז התרבות הגבוהה של אירופה. איור: באדיבות גטי אימג'ס

שנת 1869 הייתה שנה היסטורית במזרח התיכון: בתום תכנונים רבים ועבודה מאומצת הסתיימה כרייתתה של תעלת סואץ. נתיב חדש קישר סוף סוף בין אירופה למזרח הרחוק וקיצר בבת אחת את המרחק בין היבשות. מנהיגי אירופה ושועי עולם רבים כיבדו בנוכחותם את טקס הנוכתה של התעלה, ובהם גם פרנץ יוזף ירום הודו, קיסר אוסטרו-הונגריה. הקיסר ניצל את ביקורו במזרח התיכון והגיע גם לעיר הקודש ירושלים. ביקורו עורר התרגשות רבה בקרב השלטון העות'מאני אשר ראה בכך הזדמנות לחיזוק הקשרים בין המדינות. דרכים נסללו והגלים נתלו, והקיסר צעד נכבדות ברחובות ירושלים העתיקה, ביקר באתריה החשובים ואף הגיע אל הרובע היהודי.

ביקור הקיסר ברובע היהודי תואר בהרחבה בעיתון 'החבצלת' כחלק מסקירת השנה החולפת שכתב עורך העיתון, ישראל דוב פרומקין:

ביום ו' בכסלו תר"ל האירה הארץ מיפעת הוד הדרת תפארת הקיסר האדיר הרחמן פרנץ יוזף הראשון ירום הודו (ש"לום ירושלים – אוון חכמים תבשך דעת", י"ב בתשרי תרל"א, 7.10.1870).

בהערה הוסיף הכותב:

הקיסר בצדקתו הנחילם כבוה, כי אחרי בקרו את מקום המקדש ... שם פניו לרחוב היהודים לשחר גם את מקומות אשר שם ישראל נקרא עליהם. ומכבודו האיר את הבית הכנסת הגדול של הספרדים.

הקיסר ביקר גם בבית החולים רוטשילה, בבית הספר למל ואף בבית הכנסת תפארת ישראל, שמקימיו היו נתינים אוסטרו-הונגרים.

בית הכנסת תפארת ישראל נבנה בין השנים 1857-1872 על ידי כולל ווהלין במימון חסידי רוז'ין וסדיגורא, ונקרא על שם רבי ישראל פרידמן מרוז'ין שיוזם את בנייתה. ביקורו של הקיסר בבית הכנסת וזכור במיוחד בשל אגדה ירושלמית נאה המספרת כי בית הכנסת עמד שלם, למעט הכיפה שעל גגו שבנייתה התמהמהה עקב חסרון כיס. הקיסר השתומם למראה הכיפה הנעדרת, וניסן ב"ק, גבאי בית הכנסת ומייסדו, ראה בכך הזדמנות להשיג מימון. הוא מיהר להסביר לקיסר כי בית הכנסת הסיר את כובעו לכבוד הקיסר, ופרנץ יוזף שהשתעשע מהתשובה המחוכמת העניק לו מיד סכום נכבד שכיסה את ההוצאות להשלמת הבנייה.

**נראה אם כן
שהקיסר אכן
תרם סכום נכבד
להשלמת בניין בית
הכנסת. עם זאת,
לא מוזכר אפילו
ברמז כי הכסף
יועד לכיפה דווקא,
ואין גם כל אזכור
לאמירה המשעשעת
של ניסן ב"ק**

...וביום ו' בסליו
ת"ל האורה הארץ מיפעת הוד הדרת תפארת הקיסר האדיר
הרחמן פראנץ יאזעף הראשון (יום הודו 1)

נראה אם כן שהקיסר אכן תרם סכום נכבד להשלמת בניין בית הכנסת. עם זאת, לא מוזכר אפילו ברמז כי הכסף יועד לכיפה דווקא, ואין גם כל אזכור לאמירה המשעשעת של ניסן ב"ק בדבר הסרת הכובע לכבוד הקיסר. ייתכן אמנם שפרומקין פשוט לא ידע פרטים אלה, אולם הדבר לא סביר שכן הוא היה חברו הקרוב של ב"ק וגיסו מאשתו הראשונה.

הפרשה בהירה מעט יותר בדבריו של ישעיהו הלוי הורוויץ, המציין כי: "עיני קיסר עסטרייך מלך אונגאריין ביזפיה חזה, ואמר גדול יהיה כבוד הבית הזה". אך גם בדבריו לא מופיע שום זכר לאמירה המשעשעת של ניסן ב"ק או לתרומת כסף לכיפה דווקא. אדרבה, בהמשך מזכיר הורוויץ בפירושו מקור מימון אחר להשלמת הכיפה:

ועתה לשמחת לבב אוהבי ציון ואשר בכבודה יתיימרו, יתברשו כי בהתעוררות אדמו"ר הקדוש המפורסם מורנו הרב אברהם יעקב שליט"א מסדיגורא, בחמלתו השגיה לרחמהו את הבניין הנפלא ושלא איש מיוחד להיות נשען על יד המרומם ... מורנו הרב ניסן ב"ק נרו יאיר, למען יעמדו שניהם על המוגמר המצטרך עוד כחמשת אלפים רובל כסף ... לכסות ולתת כיפת הגג רצפת אבני גזית (כ"ב באלול תרל"א).

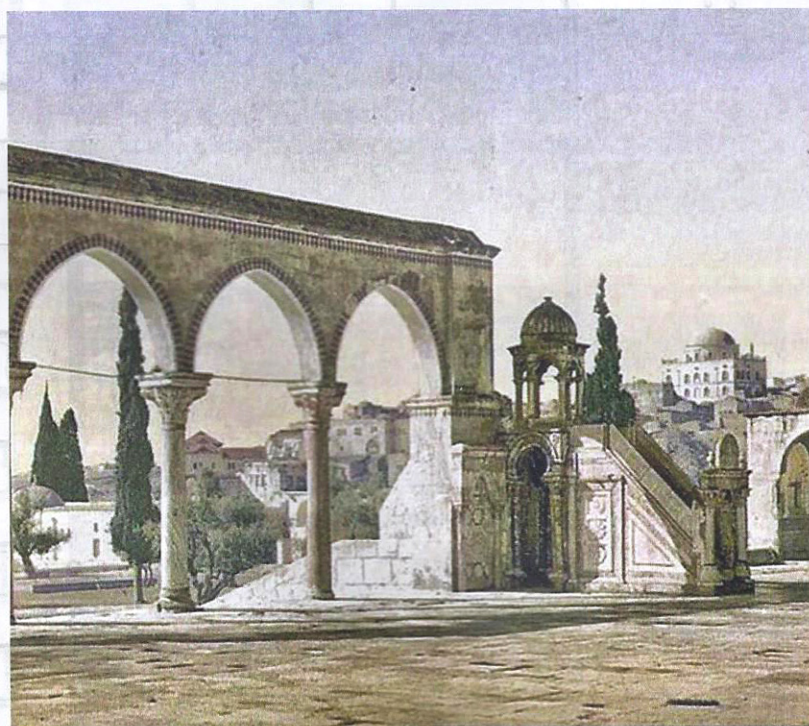
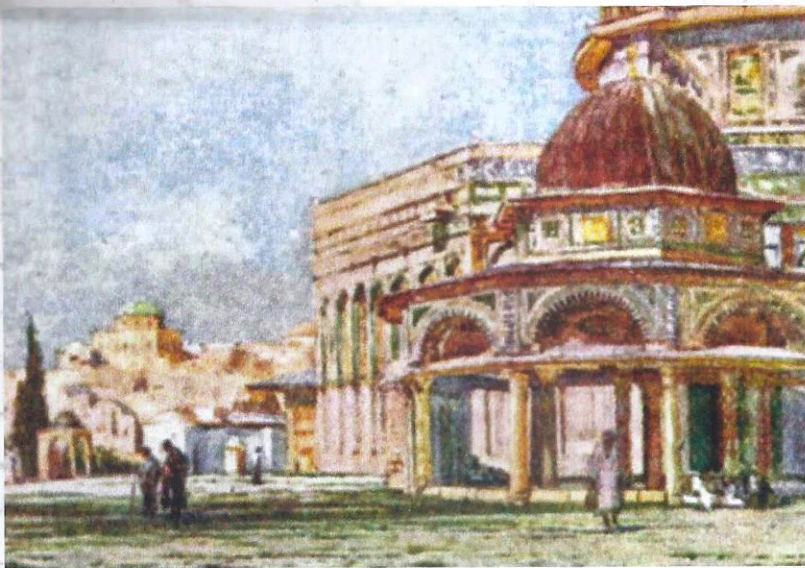
נפתרה התעלומה: בנו של רבי ישראל מרוזין, רבי אברהם יעקב מסדיגורא, הוא שתרום כסף כדי להשלים

1) להרנין לבנות הקוראים לא נמנע מלהודיעם כי הכבוד אשר עשו גם היהודים פה לפני הקיסר יר"ה כפי יכלתם יושב אל חיקם — הקיסר בצדקתו הנחילם כבוד כי אחרי בקרו את מוקם המקדש בלגיות הגענואל קוטיל ואת מקומות העמים, שם פניו לרחוב היהודים לשחר גם את ימקומות אשר שם ישראל נקרא עליהם. ומכבודו האיר את הבית הכנסת הג' של הספרדים י"ז — אשר עליו נבא הקבלה כי עומד במקום ביה"כ ר' יוחנן בן זכאי — וכל גדול ישראל נקבלו שמה לקבל פני הוד מלכותו : משם הלך שנתו להבית הכנסת הנקרא בשם תפארת ישראל הבני לתלפיות בהשתדלות הרב וכו' מוה"ר ניסן ב"ק ז"י. ובחבלי חסד משך עיניו על יופי הבנין, והסגנו. ולאות נאמן כי מנח המשתדל חן בעניו, הושיט לו ידו הרמה. ואלף פראנק נתן על הביה"כ להראות כי מפליא חסדיו גם ליהודים עם אחר דרכו לבית המוליס של שרי ראטהשילר, ונאחד עלו על הסדר הניכון הכל ביתרון הספר ההשגחה, ש' עד למדי פעולת הרופא החכם דק. לאנדאן ז"י. וינבזה, בכחצו שמו לזכרון בספר : רגליו בבית הספר ליהודים אשר הוקם על עליוא הערך מולדת אזילי לאמיל. ע"ה המלך טאשכניז דר. ל. א. פראנקל מוויין.

פרנץ יוזף ופמלייתו בביקור בחצר בית הכנסת רוזין בירושלים. בימין התמונה ניתן להבחין בניסן בק עסור זקו לבן. בק סירב להצטלם כל חייו בשל האיטור לעשות פסל ותמונה, ולכן זו אחת מהתמונות הבודדות שבהן הוא מופיע. לצדו עומד הרב יוסף שפירא קטע מעיתון 'החבצלת' המתאר את תרומתו של הקיסר לבית הכנסת תפארת ישראל. י"ב בתשרי תרל"א (7.10.1870)

השלים את הכיפה. רבי אברהם יעקב מסדיגורא באדיבות הספרייה הלאומית

את הכיפה החסרה. מתי אם כן נולדה אגדת הקיסר? קשה לומר, אך היה זה בוודאות רק במאה העשרים, לפחות שלושים שנה לאחר האירועים עצמם. ראיה לכך ניתן למצוא ברשימתו של העיתונאי הציוני אברהם ליודוויפול שביקר בארץ ישראל ב-1897 והעלה את רשמיו על דפי עיתון 'הצפירה' שראה אור בוורשה ובברלין. ליודוויפול מתאר את ששמע בעת ביקורו בבית הכנסת תפארת ישראל:

מנהלי העדה, כאשר הגיעה המלאכה עד הטפחות, לא עצרו כוח לכלות את הבניין, ויעמוד הבית עד שנת תרל"ב בלי כיפה. ובן הרב ישראל, בשבתו על כסא צדיקותו בסדיגורא, שלח ציר מיוחד לירושלים וימלא את ידו לגמור את בניין בית הכנסת הזה על חשבוננו ('בארץ אבות – רשימות וזכרונות ממסעי לארץ ישראל', ט' בניסן תרנ"ח, 1.4.1898).

מכאן שבשלהי המאה ה-19 עוד לא סיפרו לתיירים בירושלים את אגדת הקיסר והכיפה, וזו נולדה אפוא מאוחר יותר.

רק בט"ו באב תרל"ב, עם השלמת הבניין, נחנך סוף סוף בית הכנסת תפארת ישראל, וימים ספורים אחר כך הקדיש עורך 'החבצלת' שני עמודים שלמים לתיאור הטקס החשוב ולתיאור מבנה בית הכנסת, כולל מידותיו ויופיו. על הכיפה הוא כתב:

ממעל ... כיפה גדולה ונשגבה למאוד, נשענת על ארבעת כותלי הבית הגבוהים והרחבים, וי"ב חלונות יקיפו עיגולה ... ומסדרון (גאללעריא) נחמד ומפואר מתחת להכיפה, ומעקה ברזל עשת יקיפואו ('שלוש ירושלים, חנוכת בית הכנסת המפואר תפארת ישראל אשר למקהלת חסידי וואלין', י"ט באב תרל"ב, 23.8.1872).

הקהילה הפרושית בירושלים לא יכלה להתעלם מהשלמתו של בית הכנסת החסידי לא רחוק מ'החורבה', ועיתון 'הלבנון', ביטאונה של קהילה זו, דיווח על כך באיחור של חודש ועם עקיצה מסוימת:

זה שבועיים כלתה מלאכתו ונחנך ברוב שמחה וששון הוא הבית לה' הנקרא בשם תפארת ישראל, בית הכנסת לאחינו חסידי וואלין. תפארת רום הבית הכנסת הזה נפלא מאוד מבית ומחוץ, והוא בנוי בתבנית בית הכנסת הגדול 'בית יעקב' אשר לקהילת קודש הפרושים ... אך קטנה ושפלה ממנה ('דברי הימים – אזיע', כ"ב באלול תרל"ב, 25.9.1872).

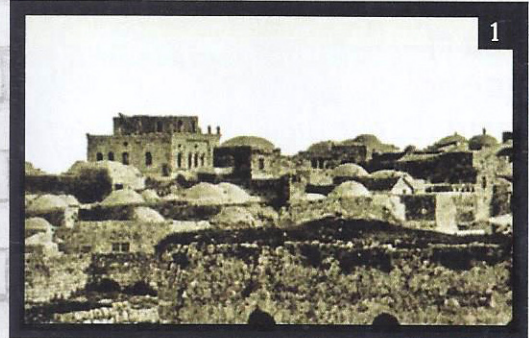
עוצרים בירוק

כיפת בית הכנסת בלטה במיוחד בגובהה, ובעיקר בצבעה החריג, והיא מתוארת אצל הפרושים באריכות:

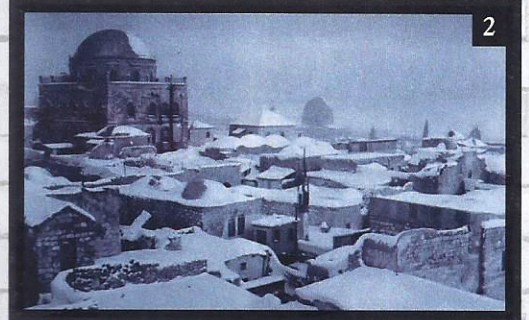
כיפתה רעננה ונשקפה על פני כל העיר, משוחה בששר בצבע ירוק, וכל הרואה יעמוד ויכיר זה היכל בית תפילת אחינו קהילת קודש חסידי וואלין. ומה נפלאים מעשי ה'! הישמעאליים ישומו וישרוקו ויחרקו שן בקנאתם, אך גם שנאתם גם קנאתם מהבל יחד. ומה עצמו חרונם בראותם הצבע הירוק אשר על כיפת הבית הכנסת, כי צבע ירוק קדוש

מצא את ההבדלים. בתמונת הר הבית שצייר פייר לופי ב-1895 ניתן לראות בצדה השמאלי את בית הכנסת תפארת ישראל על כיפתו הירוקה, ואילו בצידו משנות העשרים של המאה העשרים נראית באופק בבירור כיפתו הלבנה של בית הכנסת

מאוסף ספריית הקונגרס

1

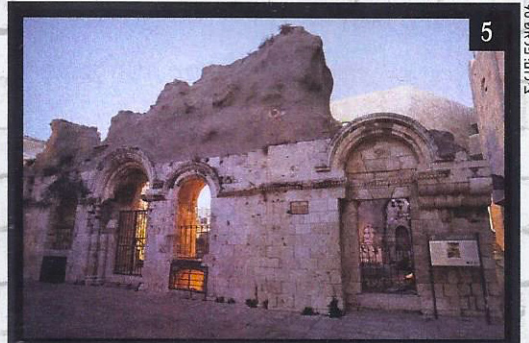
2

3

4

5

הוא לישמעאלים, ולפני עשרים שנה אם עבר איש יהודי בלבוש ירקרק ברחוב, הכוהו, פצעוהו, סחבוהו וקרעו בגדו ממנו, ועתה הנם רואים בית תפילת ישראל כלולה בהדר ונישאה מאוד, והצבע הקדוש על פניה, ואין לאל ידם לעשות מאומה, אך יחרקו בשיניהם עד יעתקום ממלתעותיהם.

האיסור על מי שאינם מוסלמים ללבוש ירוק נאכף בחומרה באימפריה העות'מאנית, כפי שעולה בין השאר מעיון בכתביהם של יהודים שהתגוררו בשטח האימפריה או ביקרו בה, ובהם רבי ישראל מפירושא בן המאה ה-16 ורבי גדליה מסימיאטיץ בן המאה ה-18. רבי משה פוריית בן המאה ה-17 אף הזהיר תיירים יהודים בעניין הזה:

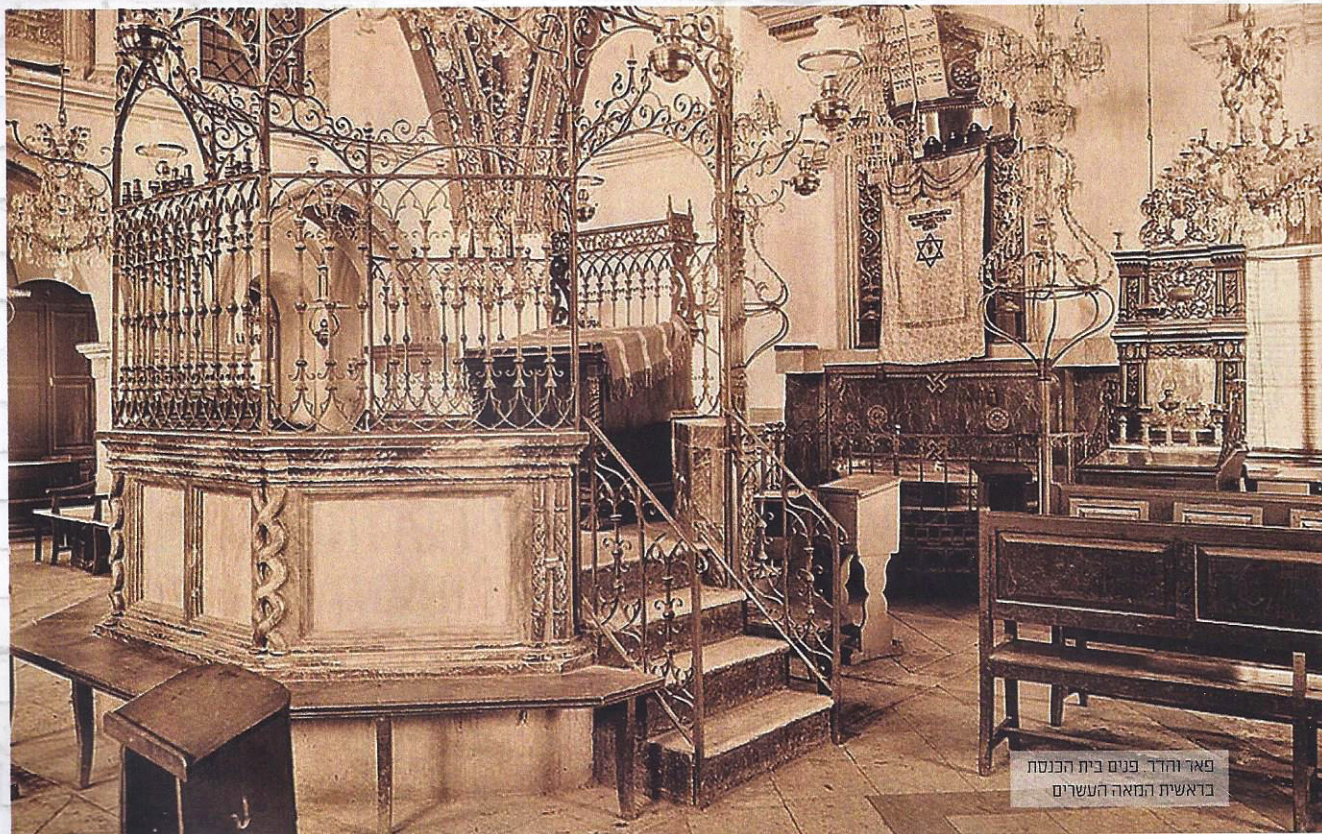
אבל תיזהר כל אחת שלא לקחת אתה שמלות ירוקות, אפילו בנמצא רק חוט אחד מצבע ירוק בכל הבגד, וכיוצא בזה בפוזמקאות. אל תביאו כזאת לארץ, כי גדולה הסכנה לכל הלובש ירוק. ועתים תימצא עטרה בטלית וקצה ירוק, יש לתקן זאת כי ירוק אסור ליהודים בכל ארץ תורכיה ובירושלים ("מסעות ר' משה פוריית מפראג", בתוך: אברהם יערי, 'מסעות ארץ ישראל', עמ' 277).

הכעס הגדול שעוררה הכיפה הירוקה של תפארת ישראל עולה גם מידיעה שפרסם אליעזר בן יהודה בעיתונו 'הצבי' 15 שנה אחרי צביעת כיפתו של בית הכנסת בירוק. בן יהודה מברך את הברון אדמונד דה רוטשילד ורעייתו אדלאידי על ביקורם בארץ ישראל. אחרי פירוט סדר יומם של השניים בארץ הוא מוסיף:

שמענו כי בעבור השר על פני בית הכנסת תפארת ישראל, וירא כי הכיפה מלמעלה צבוע בצבע ירוק, וביודעו כי רע בעיני המוסלמים כי ישתמשו לא מוסלמים בצבע הזה הקדוש להם, שלח לבקש מהגבאי הרב רבי נסים ב"ק כי יצבעו את הכיפה בצבע אחר לעשות נחת רוח לילידי הארץ, וייעשה הדבר, וכל המוסלמים מברכים את השר בגלל זה ("ברוכים הבאים", י"ט באייר תרמ"ז, 13.5.1887).

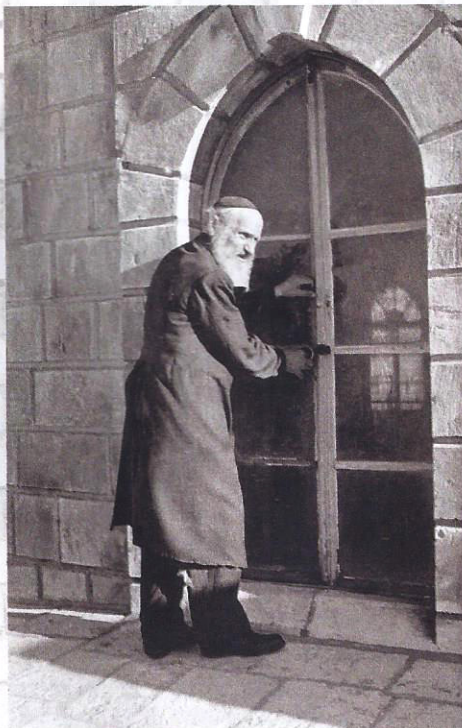
תיאור זה מלמד כי שנים רבות הייתה כיפת בית הכנסת תפארת ישראל צבועה ירוק והשלטונות המוסלמיים לא התערבו בעניין ולא עשו ניסיון כלשהו לכפות על היהודים לצבוע אותה בצבע אחר. הדבר נבע כנראה מהתרופפותו של השלטון העות'מאני בירושלים, ורק מחווה שנעשתה ביוזמתו של ברון יהודי הביאה לשינוי.

שליבים של בנייה וחורבן: בית הכנסת תפארת ישראל ללא כיפתו; בית הכנסת עם הכיפה בשנות השלושים של המאה העשרים; בית הכנסת בשיא תפארתו בשנות הארבעים; בית הכנסת לאחר החרבתו בידי היורדים ב-1948; בית הכנסת תפארת ישראל כיום

פאר והוד. פנים בית הכנסת
בראשית המאה העשרים

**הכעס הגדול
שעוררה הכיפה
הירוקה של תפארת
ישראל עולה גם
מידיעה שפרסם
אליעזר בן יהודה
בעיתונו 'הצב' 15
שנה אחרי צביעתה
בירוק**

גבאי בית הכנסת תפארת ישראל בשנות השלושים של המאה העשרים
באדיבות הארכיון הציוני

אם נסתמך על עדותו של בן יהודה, הרי שבעקבות ביקורו של הברון רוטשילד נצבעה הכיפה ב־1887 בצבע שונה. אלא שבספר מסעותיו של הסופר הצרפתי פייר לוטי שיצא לאור בתרגום לאנגלית ב־1895 מופיע איור צבעוני של כיפת הסלע, ומשמאל לה נראית במרחק כיפת בית הכנסת תפארת ישראל והיא ירוקה בתכלית. ייתכן אם כן שבקשתו של הברון רוטשילד לא כובדה מיד אלא רק כעבור שנים אחדות. אפשרות נוספת היא שהאיורים בספרו של לוטי נעשו בתקופה שבה הכיפה הייתה עדיין ירוקה. כך או כך, כצירי צבע מראשית המאה העשרים הכיפה צבועה בלבן או באפור.

כיפת בית הכנסת המפוארת התנוססה מעל בתי הרובע היהודי במשך שנים ארוכות. היא ניצבה בגאון גם כאשר יושבי הרובע היהודי גורשו מבתיהם ב־1938 באייר תש"ח, בעיצומה של מלחמת העצמאות, אך יום לאחר מכן החדירו הירדנים חומר נפץ לבית הכנסת הנטוש ופוצצוהו. מהכיפה הגדולה ורצופת ההרפתקאות לא נותר דבר.

64 שנים אחר כך, בכסלו תשע"ג, אושרה התכנית לשיקום תפארת ישראל והופקדה בוועדה המחוזית לתכנון ובנייה. בכך הולך ומתגשם חלומם של חברי כולל ווהלין לשוב ולהביט על ירושלים מרום כיפתו של בית הכנסת תפארת ישראל. ■